BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING LINGVISTIK TAHLIL KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKANING MOHIYATI VA FUNKSIYALARI

Urolova Gulbahor O‘ktamovna

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Qo‘ziboyeva E’zoza To‘lqin qizi

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonida pedagogik diagnostikaning mohiyati, tarkibi va funksiyalari nazariy jihatdan asoslab berilgan. Lingvistik tahlil ko‘nikmasining fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va matn tahlili komponentlari ajratib ko‘rsatilgan. Pedagogik diagnostikaning axborot berish, baholash, korreksion, prognostik, rag‘batlantiruvchi va boshqaruv funksiyalari tavsiflangan hamda diagnostikani bosqichma-bosqich tashkil etish mezonlari taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika, lingvistik tahlil, ko‘nikma, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy kompetentlik, baholash, korreksiya, monitoring.

Аннотация. В статье теоретически обоснованы сущность, структура и функции педагогической диагностики в процессе развития навыков лингвистического анализа у будущих учителей начальных классов. Выделены фонетический, лексический, морфологический, синтаксический и текстовый компоненты лингвистического анализа. Описаны информационная, оценочная, коррекционная, прогностическая, стимулирующая и управленческая функции диагностики, предложены этапы и критерии её организации.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, лингвистический анализ, навык, начальное образование, будущий учитель, профессиональная компетентность, оценивание, коррекция.

Abstract. The article substantiates the essence, structure and functions of pedagogical diagnostics in developing the linguistic analysis skills of future primary school teachers. It

identifies the phonetic, lexical, morphological, syntactic and text-analysis components of linguistic analysis. The informational, evaluative, corrective, prognostic, motivating and managerial functions of diagnostics are described, and stages and criteria for organizing diagnostics are proposed.

Keywords: pedagogical diagnostics, linguistic analysis, skill, primary education, future teacher, professional competence, assessment, correction.

Zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ona tili bo‘yicha kasbiy tayyorgarligi o‘quvchilar savodxonligi va nutq madaniyatining asosini belgilaydi. O‘qituvchi so‘z, gap va matnni tahlil qila olmasa, o‘quvchilarga til hodisalarini ongli ravishda o‘rgata olmaydi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish oliy pedagogik ta’limning ustuvor vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ta’lim natijalarini xolis baholash va monitoring qilish vazifalari belgilangan. Xalqaro baholash dasturlari (PIRLS va boshqalar) ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi o‘qituvchining til va matn bilan ishlash malakasiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, talabalarning lingvistik tahlil ko‘nikmalari ko‘pincha yakuniy nazorat natijalari bilangina baholanadi. Bunda ko‘nikmaning qaysi komponenti yetarli rivojlanmagani, xatolarning sababi va ularni bartaraf etish yo‘llari aniqlanmay qoladi. Ushbu muammoni hal etishda pedagogik diagnostika muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishda pedagogik diagnostikaning mohiyati va funksiyalarini nazariy asoslash hamda uni tashkil etish bosqichlari va mezonlarini aniqlashdan iborat.

Lingvistik tahlil — til birliklarini (tovush, so‘z, so‘z birikmasi, gap, matn) ularning shakli, ma’nosi va vazifasi nuqtai nazaridan o‘rganish, tasniflash va izohlash jarayonidir. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun lingvistik tahlil ko‘nikmasi nazariy bilimni amaliy vaziyatda

qo‘llay olish, ya’ni til hodisasini tanib olish, uning belgilarini asoslash va o‘quvchiga tushunarli tarzda tushuntirish qobiliyatini anglatadi.

Boshlang‘ich sinf ona tili dasturi mazmunidan kelib chiqib, lingvistik tahlil ko‘nikmasi quyidagi komponentlardan tarkib topadi (1-jadval):

1-jadval. Lingvistik tahlil ko‘nikmasining komponentlari

Komponent	Tahlil ob’ekti	Bo‘lajak o‘qituvchidan talab etiladigan ko‘nikma
Fonetik tahlil	Tovush, bo‘g‘in, urg‘u	Unli va undoshlarni farqlash, so‘zni bo‘g‘inga ajratish, tovush–harf munosabatini izohlash
Leksik tahlil	So‘z ma’nosi	Sinonim, antonim, omonim, ko‘p ma’noli so‘zlarni aniqlash va kontekstda izohlash
Morfemik tahlil	So‘z tarkibi	O‘zak va qo‘shimchalarni ajratish, so‘z yasalishini tushuntirish
Morfologik tahlil	So‘z turkumlari	Ot, sifat, son, olmosh, fe’lning grammatik belgilarini aniqlash
Sintaktik tahlil	So‘z birikmasi va gap	Gap bo‘laklarini topish, gap turlarini aniqlash, tinish belgilarini asoslash
Matn tahlili	Matn	Mavzu va asosiy fikrni, matn turini, gaplar orasidagi bog‘lanishni aniqlash

Lingvistik tahlil ko‘nikmasi uch darajada namoyon bo‘ladi: til birligini **tanish** (reproduktiv daraja), uning belgilarini **asoslash** (qisman izlanuvchan daraja) va tahlil natijasini o‘quvchilar uchun **metodik jihatdan qayta ishlash** (ijodiy daraja). Aynan uchinchi daraja bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini filolog-talabanikidan ajratib turadi.

“Diagnostika” atamasi yunoncha *diagnosis* — “aniqlash, tanib olish” so‘zidan olingan. Pedagogikada bu tushuncha nemis olimi K. Ingenkamp tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u ta’lim jarayonini optimallashtirish maqsadida o‘quvchi yutuqlari va rivojlanishini aniqlash faoliyati sifatida talqin etiladi.

Pedagogik diagnostika an’anaviy nazorat va baholashdan farq qiladi. Nazorat asosan natijani qayd etsa, diagnostika natija bilan birga uning sabablarini ham aniqlaydi. Boshqacha aytganda, diagnostika “talaba nimani bilmaydi?” degan savoldan tashqari “nima uchun bilmaydi va qanday yordam kerak?” degan savollarga javob izlaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish kontekstida pedagogik diagnostikani quyidagicha ta’riflash mumkin: **talabalarning lingvistik tahlil ko‘nikmalari komponentlari bo‘yicha rivojlanish darajasini maxsus mezon va vositalar yordamida aniqlash, qiyinchiliklar sabablarini tahlil qilish hamda shu asosda ta’lim jarayonini maqsadli takomillashtirishga yo‘naltirilgan tizimli faoliyat.**

Ushbu ta’rifdan kelib chiqib, pedagogik diagnostikaning muhim belgilari quyidagilardan iborat:

– **Maqsadlilik** — diagnostika aniq ko‘nikma komponentiga qaratiladi.

– **Tizimlilik** — u kirish, joriy va yakuniy bosqichlarda uzluksiz amalga oshiriladi.

– **Mezonlilik** — natijalar oldindan belgilangan mezon va ko‘rsatkichlar asosida baholanadi.

– **Sababiylik** — xatolar tasniflanib, ularning lingvistik yoki metodik sababi aniqlanadi.

– **Rivojlantiruvchilik** — diagnostika natijasi korreksion ish va individual yo‘nalishni belgilashga xizmat qiladi.

Demak, pedagogik diagnostika lingvistik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonining “qayta aloqa” mexanizmi bo‘lib, o‘qituvchi va talabaga ta’lim yo‘nalishini ongli tarzda boshqarish imkonini beradi.

Pedagogik diagnostika lingvistik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishda bir-biri bilan uzviy bog‘liq oltita funksiyani bajaradi. Ularning mazmuni va amaliy ifodasi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Pedagogik diagnostikaning funksiyalari

Funksiya	Mazmuni	Lingvistik tahlil misolida ifodalanishi
Axborot berish (informatsion)	Ko‘nikma holati haqida xolis ma’lumot to‘plash	Talabaning morfologik tahlilda ot va sifatni farqlay olishi yoki olmasligi haqida ma’lumot olish
Baholash (nazorat-baholash)	Natijani mezonlar asosida darajalarga ajratish	Sintaktik tahlil natijasini past, o‘rta, yuqori darajalarga ajratish
Korreksion (tuzatuvchi)	Aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yo‘llarini belgilash	Bo‘g‘inga ajratishdagi tipik xatolar uchun maxsus mashqlar tizimini tanlash
Prognostik (bashorat qiluvchi)	Ko‘nikma rivojlanishining keyingi istiqbolini oldindan ko‘ra bilish	Kirish diagnostikasi asosida semestr oxiridagi kutilayotgan natijani belgilash
Rag‘batlantiruvchi (motivatsion)	Talabada o‘z yutuqlarini ko‘rish orqali o‘qishga qiziqish uyg‘otish	Talabaning o‘z tahlil xatolarini tahlil qilishi, refleksiya varaqasi bilan ishlashi
Boshqaruv (tashkiliy)	Ta’lim jarayonini rejalashtirish va tuzatish uchun asos yaratish	Guruh natijalariga ko‘ra amaliy mashg‘ulotlar mazmunini qayta taqsimlash

Axborot berish funksiyasi boshqa barcha funksiyalarning asosi hisoblanadi, chunki xolis ma’lumotsiz baholash ham, korreksiya ham samarali bo‘lmaydi. Korreksion va prognostik funksiyalar esa diagnostikaning rivojlantiruvchi mohiyatini ochib beradi: ular natijani qayd etishdan uni yaxshilashga o‘tishni ta’minlaydi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun diagnostikaning yana bir muhim jihati — uning **kasbiy-modellashtiruvchi** ahamiyatidir. Talaba o‘z ko‘nikmalari diagnostika qilinishi jarayonida kelajakda o‘quvchilarning til bilimini qanday tashxislashni ham amalda o‘rganadi. Shu ma’noda diagnostika bir vaqtning o‘zida baholash vositasi va kasbiy tayyorgarlik mazmuni bo‘lib xizmat qiladi.

Diagnostika bosqichlari va mezonlari

Lingvistik tahlil ko‘nikmalari diagnostikasini to‘rt bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. Kirish (dastlabki) diagnostikasi. O‘quv kursi boshida talabalarning maktab va akademik litsey davridan olib kelgan bilimlari aniqlanadi. Vositalar: test, qisqa tahlil topshiriqlari, so‘rovnoma.

2. Joriy (shakllantiruvchi) diagnostikasi. Har bir mavzu yoki modul davomida ko‘nikma komponentlari kuzatib boriladi va tezkor korreksiya qilinadi. Vositalar: xatolar ustida ishlash, keys-topshiriqlar, o‘zaro baholash, refleksiya varaqalari.

3. Oraliq diagnostikasi. Bir nechta komponent birgalikda tekshiriladi, masalan, gapni sintaktik va morfologik jihatdan to‘liq tahlil qilish. Natijalar guruh kesimida umumlashtiriladi.

4. Yakuniy diagnostika. Ko‘nikmaning shakllanganlik darajasi kirish natijalari bilan qiyoslanadi. Vositalar: kompleks tahlil topshiriqlari, boshlang‘ich sinf uchun til hodisasini tushuntiruvchi dars fragmentini ishlab chiqish.

Diagnostika natijalarini xolis baholash uchun quyidagi mezon va ko‘rsatkichlar taklif etiladi (3-jadval):

3-jadval. Lingvistik tahlil ko‘nikmasini baholash mezonlari

Mezon	Ko‘rsatkichlar
Kognitiv	Fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis bo‘yicha nazariy bilimlarning to‘liqligi va aniqligi
Operatsional	Til birligini tanish, tasniflash va tahlil algoritmini to‘g‘ri qo‘llash; xatolar soni
Metodik	Tahlil natijasini boshlang‘ich sinf o‘quvchisi yoshiga mos tarzda tushuntira olish
Motivatsion-refleksiv	Lingvistik tahlilga qiziqish, o‘z xatolarini mustaqil aniqlash va tuzatish

Mezonlar asosida talabalar ko‘nikmasining uch darajasi ajratiladi. **Past (reproduktiv) daraja** — talaba til birligini faqat namunaga ko‘ra taniydi, asoslashda qiynaladi. **O‘rta (qisman izlanuvchan) daraja** — tahlilni mustaqil bajaradi, ammo murakkab holatlarda xatoga yo‘l qo‘yadi. **Yuqori (ijodiy) daraja** — tahlilni to‘liq asoslaydi va uni o‘quvchilar uchun metodik jihatdan qayta ishlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 23.09.2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni.

3. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. — М.: Педагогика, 1991. — 240 с.

4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с.

5. Bloom B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain. — New York: David McKay, 1956.

6. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. — 1998. — Vol. 5, No. 1. — P. 7–74.

7. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. — T.: Noshir, 2009.

8. G‘ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. Ona tili o‘qitish metodikasi. — T.: Fan va texnologiya, 2012.

9. Ne’matov H., Bozorov O. Til va nutq. — T.: O‘qituvchi, 1993.

10. Avliyakulov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar. — T.: Cho‘lpon, 2008.